This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

P G
1418
D65
K73
1901
MAIN

UC-NRLF
B 3 917 585

GIFT OF
S.P. Tsijanović

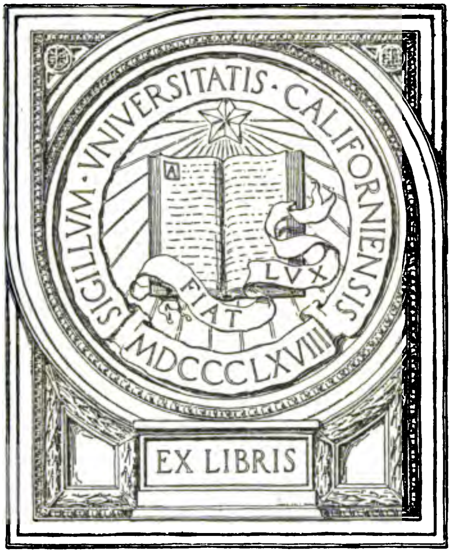
SIGILLVM · VNIVERSITATIS · CALIFORNIENSIS
LVX
FIAT
MDCCCLXVIII
EX LIBRIS

833
S662
k

РАДОЈЕ М. ДОМАНОВИЋ

Краљевић Марко
ПО ДРУГИ ПУТ
међу Србима

◆

ДАНГА

◆

ВОЂА

БЕОГРАД
НАКЛАДОМ КЊИЖАРЕ ВЕЛ. ВАЛОЖИЋА
1901.

ШТАМПАРИЈА С. ХОРОВИЦА — БЕОГРАД

PG 1418
D65K73
1901
MAIN

Краљевић Марко

по други пут

међу Србима

UNIV. OF
CALIFORNIA

UNIV. OF
CALIFORNIA

Залетели ми Срби, па више од пет стотина година кукај: „Јао Косово!“ „Косово тужно!“ „Куку, Лазо!“ Плакасмо тако, претећи кроз плач душманима: Ми ћемо овако, ми ћемо онако! Плачемо ми јуначки и претимо, а душман се смеје; а ми се досетисмо у јаду Марка, па узесмо зивкати човека да устане из гроба, да нас брани и свети Косово. Зивкај данас, зивкај сутра, зивкај, сваки час, за свашта: „Устани, Марко!“ „Дођи, Марко!“ „Погледај, Марко, сузе!“ „Куку Косово!“ „Шта чекаш, Марко!“ И тако то зивкање пређе у безобразлук. Напије се неко у механи, па се тек, кад потроши паре, ражали за Косовом, обузме га неко јуначко чувство, па одмах: „Јао, Марко, где си сад!“ И то, брате, није мало, него је то трајало тако преко пет стотина лета. На Косову већ читава баруштина српских суза, а Марко се претурао по гробу, претурао, па се већ и мртву човеку досадило.

И једног дана, право, па пред Божји престо.

— Шта је, Марко? пита га Господ благо.

— Пусти ме, Боже, да видим шта раде доле они моји слепци; досади ми њихова кукњава и зивкање!

— Е, Марко, Марко, уздахну Господ, све ја знам; али кад би им се могло помоћи, ја бих им први помогао.

— Само ми, Господе, поврати Шарца и оружје, и дај ми стару снагу, па ме пусти да огледам, могу ли шта учинити.

Бог слеже раменима и махну забринуто главом.

— Иди, кад желиш, рече, али нећеш добро проћи.

*

И од једном, неким чудним начином, Марко се на свом Шарцу обрете на земљи.

Окреће се око себе, разгледа предео, али никако да се разбере где је. Гледа Шарца. Јест, Шарац онај исти. Гледа топуз, сабљу; напослетку одело. Све исто, сумње нема. Маши се тулумине. И она ту, пуна вином; ту су и лаки брашњеници. Све га уверава да је он, онај стари Марко, али никако да разазна где је. Како му се тешко бејаше одлучити шта да сад на земљи предузме, он најпре одјаши Шарина, веза га за једно дрво, скиде тулумину, и узе пити вино, да би, к'о вели' тако на доколици, о свему добро промислио.

Пије тако Марко и обзире се не би ли запазио кога познатог, док тек прозвижда поред њега један на велосипеду и, уплашен од Маркова чудна коња, одела и оружја, потера што брже може, осврћући се да види колико је већ далеко од опасности. Марко се опет највише препаде од чудна начина путовања и помисли да је каква утвора; али ипак се реши да се с тим чудовиштем пусти у борбу. Попи још један леген вина и дође крвав до очију, један даде Шарцу да попије, па онда врже тулумину у траву, самур-капу намаче на очи, и узјаши Шарца, који већ беше од пића крвав до ушију. Врло се јунак расрдио и рече Шарцу:

— Ако л' ми га, Шаро, не достигнеш,
Сломићу ти ноге све четири.

Кад саслуша Шарац овако страховиту претњу, на коју се већ одвикао на оном свету, потече као никад дотле. Како је силан полегао, све коланима брише прашину по друму, а бакрачлије туку црну земљу. Бежи и онај пред њиме као да крила има, и све се окреће. Гонили се тако два пуна сата, па нити онај да утече, нити се даде Марку стигнути га. Догнаше се тако близу до једне путничке механе; кад то виде Марко, побоја се да му сасвим не утече у какав град, а и беше му се већ досадило јурити се, па му у том паде на ум топузина. Извади је из теркија и викну срдито:

— Да си вила, па да имаш крила,
Ил' да су те виле одојиле
Па да си ми лани побјегнуо,
Данас би те ухватио Марко!...

Рече то, па заљуља топузином покрај себе, и пусти је.

Онај погођен паде, али га ни земља не дочека жива. Допаде Марко до њега, извади сабљу те му одсече главу, метну је Шарцу у зобницу, па се певајући упути оној путној механи; а онај остаде копајући ногама крај оне врашке справе (заборавих рећи да је и њу Марко исекао сабљом, оном истом што су је ковала три ковача са три помагача своја, те је за недељу дана удесили у оштрицу да може сећи камен, дрво, гвожђе, једном речју сваку амајлију).

Пред механом било пуно сељака, па кад видоше шта се учини и сагледаше срдита Марка, дрекнуше од страха и прснуше куд који. Оста сам механџија. Тресе се од страха као у најжешћој грозници, клецају му ноге, разрогачио очи, а пребледео као мртвац.

— Ој Бога ти, незнани јуначе,
Чиј' су ово пребијели двори?

пита га Марко.

Незнани јунак муцка од страха и једва на једване јаде објасни да је то путничка механа и да је он главом механџија. Марко се каза ко је и од куд је, и како је дошао да освети Косово и да убије Султана турског. Механџија само схвати речи: „да убијем Султана“, и још више га страх обузимаше, што Марко даље причаше, и запиткиваше куда је најпречи пут до Косова и како ће доћи до Султана. Говори Марко а онај дркће од страха и само му у памети: „да убије Султана!“ Најзад Марко осети жеђ па заповеди:

— Механџија, донеси ми вина,
Да ја јунак жеђцу поутолим,
Јера ми је грдно додијала.

Ту Марко одјаши Шарца, веза га пред механу, а механџија уђе да донесе вино. Врати се отуд носећи малу чашу, од „деци“, на послужавнику. Тресу му се руке од страха, те се пљуска вино из оне чаше, и тако приђе Марку.

Кад виде Марко ону малу чашу, бедну, испљускану, помисли да онај збија с њиме шалу. Расрди се јако и ошину механџију дланом по образу. Ударио га је тако лако, да му је померио три здрава зуба.

Одатле Марко опет појаши Шарца, па пође даље. Међутим они сељаци што се разбегоше одјурише право у срез, полицији, да јаве за страховито убиство; а ћата отпрати депешу новинама. Механџија привије на образ хладне облоге, узјаши коња, па право лекару, те узме уверење за тешку повреду; оде затим адвокату, те га овај детаљно испита о свему, узме му паре, и напише кривичну тужбу.

Начелник срески нареди одмах једном писару да са неколико наоружаних жандарма пође у потеру за зликовцем, а депешом пошље распис по целој Србији.

Марко и не сања шта му се спрема и како су већ стигле две три страшне тужбе »снабдевене прописном таксом« и наводима параграфа за убиство, за тешку повреду, за увреду части; па онда ту је већ »претрпљени страх« »претрпљени болови«, »трошкови око лечења«, »толико и толико накнаде за прекинути рад у механи, дангуба, писање тужбе, и таксе«. А већ за проношење обеспокојавајућих гласова о убиству Султанову јављено је одмах министарству шифром и отуд дође брз одговор: »Нека се та скитница одмах ухвати и најстрожије казни по закону; а најревносније нека се мотри да се такви случајеви не понављају, јер то захтевају интереси наше земље, која је сад у пријатељским односима с турском царевином.«

Муњевитом брзином разнесе се глас на далеко о страшном човеку са чудним рухом и оружјем и још чуднијим коњем.

Марко се упутио друмом од оне механе. Шарац иде одом, а Марко се наслонио рукама на облучје, па се чуди како се све то изменило: и људи, и околина, и адети, све, све. Би му тешко што је устајао из гроба. Нема њему оних старих другова, нема с ким да пије вино. Свет ради по околним њивама. Сунце припекло да мозак проври, радници се повили, раде и ћуте. Он стане крај друма, па их довикне, у намери да пита за Косово; а радници, кад га угледају, дрекну од страха па прсну куд који из њиве. Сретне се с неким у путу, а онај стукне и стане као укопан, избечи очи од страха, обазре се лево, десно, па као смушен смукне преко ендека или врзине. Што га Марко више призива да се врати, онај све жешће бежи. Наравно да сваки од поплашених одјури право у среску канцеларију и тужи за »покушај убиства«. Пред среском кућом закрчио народ да се не може проћи. Вриште деца, кукају жене, узбунили се људи, пишу адвокати тужбе, куцају се депеше, тумарају полицајци и жандарми, по касарнама трубе дрече на узбуну, звоне црквена звона, држе се по црквама молепствија да се та беда отклони од народа. Проструја глас кроз масу да се повампирио Краљевић Марко, те се од те страхоте поплашише и полицајци и жандарми, па и сами војници. Куда ћеш се, брате, борити с Марком живим, а камо ли још кад је вампир!

Јаши Марко лагано и чуди се човек што Срби беже од њега, кад су га толико звали и толико му певали. Не може да се начуди чуду. Најзад помисли да још и не знају ко̀ је он, па кад дознаду за̀мишља задовољно како ће га дивно дочекати, како ће он искупити све Србе па се кренути на султана. Идући тако, угледа крај друма диван хлад од велика раста, па сјаши Шарца, веза га, скиде тулумину и узе да пије вино. Пио тако и размишљао, па се јунаку мало придрема. И Марко се наслони главом без икаква узглавља, и леже да борави сан. Таман га сан поче хватати, док тек Шарац, припазивши неке људе, који Марка опкољавају, поче ногом тући о земљу. То беше срески писар с десет жандарма. Скочи Марко као помаман, пригрте ћурак изврнувши га наопако (био га скинуо због врућине), узјаши Шарца, узе у једну руку сабљу, у другу топузину, а дизген од Шарца држи у зубима, па тако учини јуриш међу жандарме. Ови се препануше, а Марко, онако срдит иза сна, узе једног по једног даривати: ког сабљом, ког буздованом. Није се ни трипут окренуо, а већ свих десет с душом растиви. Писар, кад виде шта би, заборави на извиђај и параграфе, већ даде плећа, па стаде да бежи. Марко се натури за њим и подвикну:

— Стани курво незнана делијо,
Да те Марко куцне топузином!

То рече, па зањуља топузину и пусти за »незнаним делијом«. Мало га дохвати само сапом од топуза, и онај паде као свећа. Звекнуше празне бакрачлије. Марко допаде до њега, али га не хте погубити, већ му руке савеза наопако; затим га обеси своме Шарцу оункаш, и врати се својој тулумичи; па кад узе пити рече оном беднику:

— Ходи курво, да пијемо вино!...

Онај само стење од бола, превија се и праћа онако обешен о ункашу, а то Марку дође нешто за смеј, па се узе смејати како онај ситно цвили »Као маче!« помисли Марко, па опет у смеј; лепо се човек ухватио за трбух од смеја, а све му сузе на очи, крупне као ораси.

Узе онај кроз плач молити да га пусти, а обећава да неће чинити кривични извиђај.

Марку се још више даде на смеј, па лепо да пукне човек; и од силног смеха немаде кад да говори дестерцем већ погреши те ће рећи прозом:

— Па који те враг, јадниче у Бога, нагна амо?

Али ипак је Марко жалостивна срца. Ражали се човек, па таман да пријђе да одреши онога, кад погледа, а друга десеторица са једанаестим поглавицом, сви исто онако одевени као и они први, опет га опколили. Марко допаде до Шарца, збаци онога у траву (те се онај некако откотрља низбрдицом у ендек крај друма и зајеча), а Марко узјаши Шарца, па онако исто учини јуриш. Опет, док се окрену два три пут, свих десет жандарма с душом растави, а писар опет стаде да бежи, те Марко и њега стиже сапом од топузине. Веза га и обеси о ункаш, па онда оде да извади оног првог из ендека. Онај сав каљав и мокар, па се цеди вода с њега. Марко га једва од силна смеја донесе до Шарца, па и њега обеси с друге стране о ункаш. Оба се копрцају и стењу, цвиле немоћно и покушавају да се спасу, а Марко све више и више у смеј, те чак једном узвикну:

— Е, вала, само због оваког смеја не жалим што сам долазио с оног света.

Али где је среће, ту увек има и несреће. Тако и сад. Таман Марко задовољан да се врати тулумини, те, као вели, да докусури и онај остатак вина, док се тек из даљине чуше трубе и добоши. Све ближе и ближе. Шарац поче узнемирено фркати на нос и стрељати ушима:

— По-мооћ! зацвилеше она двојица.

Све ближе и ближе, трубе и добоши све јасније се чују, тутњи земља под тешким топовима, грунуше плотуни пушака. Шарац избечи очи, и узе скакати као помаман; закрешташе она двојица и узеше сѐ праћати; Шарац све узнемиренији. Марко се прилично збуни од тог чуда, али се прекрсти, наже леген с вином, искапи, па пође Шарцу говорећи:

— Давор, Шаро, давор, добро моје,
Ево има триста шесет лета[1]
Како сам се с тобом састануо,
Још се никад ниси поплашио!
Бог ће дати те ће добро бити.

Грунуше топови, презну и сам Марко, Шарац скочи као да побесне; слетеше она двојица с њега и откотрљаше се у ендек, с кукњавом. Марко се од све муке насмеја, и једва успе да узјаши Шарца. Кад се изблиза већ чуше пушке и топови, стушти Шарац преко оног ендека као бесан, па јурну преко њива и усева, преко трња и јаруга. Не може Марко да га заустави. Повио се по коњу, заклонио руком лице, да га не изгребе трње; спао му самур калпак, одскаче сабља од бедара, а Шарац гази све под собом, и јури као бесомучан. Таман изиђе на чистину, а кад тамо, виде да је опкољен војском. Јече трубе, бију добоши, грувају пушке, грме по околним висовима топови. Пред њим војска, за њим војска, лево, десно, свуда. Шарац се пропе па јурну право, Марко докопа топуз и кидиса у гомилу, која биваше све гушћа око њега. Тераше се више од два сата, док Шарац поче бацати крваву пену, а и Марко се већ уморио ударајући оном тешком топузином. Пушке му не могаху лако додијати, јер је на њему оклоп од гвожђа, а испод њега панцир-кошуља исплетена од челика а по врх тога три ката одела, па тек ћурак од курјака. Али, које пушке, које топови, које маса удараца савладаше Марка. Одузеше му коња, одузеше оружје, везаше га, и стражарно га поведоше у срез на ислеђење.

---

[1] Оно на другом свету није ни рачунао.

Пред њим десет војника, за њим десет, и тако с обе стране по десет с пуним пушкама и бајонетима на њима. Руке му везане наопако, па ударене лисице; на ноге метнули тешке окове од шесет ока. Као главна стража је батаљон војника напред, пук гура позади, а за пуком грува дивизија, коју завршује дивизијар опкољен генералштабом, а са стране отуд и отуд тутње дивизиони артилерије по височима. Све то спремно као у ратно доба. Шарца воде дванаест војника, по шест са сваке стране, а и њему метнули јаке ћустеке и мрежу на уста, да кога не уједе. Марко се намрштио, у образима дошао сетан, невесео, опустио бркове, те пали по раменима. Сваки му брк колико јагње од по године, а брада до појаса, као јагње годишњаче. Уз пут, кад га спроводе, пење се светина по врљикама, плотовима и дрвећу, само да би га видели, а он и иначе све оне око себе за читаву главу, и више, надвисио.

Доведоше га у среску кућу. У својој канцеларији седи срески начелник, мали журав човечић, упалих груди, тупа погледа, кашљуца при говору, а руке му као штапићи. С леве и десне стране стола његова по шест пандура са запетим пиштољима.

Изведоше окована Марка преда њ.

Капетан се уплаши од окована Марка, дркће, као у грозници; избечио очи, па не може да проговори. Једва се прибра и, кашљуцајући, поче промуклим гласом питати:

— Како се зовете?

— Марко Краљевић, јекну гласина, и капетан се стресе и испусти перо; они пандури стукоше назад, а светина заглави врата.

— Молим вас, говорите тише, јер стојите пред влашћу. Ја нисам глув. Кад сте рођени?

— 1321 године.

— Одакле сте?

— Из Прилипа града бијелога.

— Чиме се занимате?

Марко се нађе у чуду кад га ово упита.

— Питам: јесте ли чиновник, трговац, или радите земљу?

— Није мени ни бабо орао,
Пак је мене хлебом одхранио!

— Каквим сте послом дошли онда?

— Како, каквим послом? Па зовете ме из дана у дан већ пет стотина година. Једнако ме певате у песмама и кукате: »Где си, Марко?« »Дођи, Марко!«, »Куку Косово!« па ми се већ у гробу додијало, и замолих Бога да ме пусти да дођем амо.

— О, брате слатки, глупо си урадио. Којешта, та то се само тако пева. На песму, да си био паметан, не би ни полагао, нити бисмо сад имали толику невољу, и ми с тобом и ти с нама. Да си званично, позивом, позват, е то је већ друго. А овако немаш олакшавајуће околности... Којешта, каква посла ти овде можеш имати?... заврши капетан нервозно, а у себи помисли: »Иди до врага и ти и песма. Измотавају се људи, те певају којешта, па сад мене овде да хвата грозница!«

— Ој давори ти, Косово равно,
Шта ли си ми дочекало тужно,
После нашег честитога кнеза
Да цар турски сад по теби суди!...

говори Марко као за свој рачун, а затим се обрати начелнику среском:

— Ја ћу поћи, ако нико неће,
Хоћу поћи макар доћи нећу,
Отићи ћу граду Цариграду,
Погубићу цара од Стамбола....

Капетан подскочи с места.

— Доста, то је нова кривица. Ви нам тиме чините грдну несрећу, јер сад је наша земља у пријатељским односима с турском царевином.

Марко зину од чуда. Кад то чу, у мало не паде у несвест. »У пријатељству с Турцима, па кога ме врага зивкају!« мисли у себи, и не може да се прибере од чуда.

— Него, молим вас, ви сте починили силне кривице за које сте оптужени:

1. — 20 овог месеца извршили сте грозно убиство над Петром Томићем, трговцем, који се шетао на велосипеду. Убиство сте извршили с предумишљајем, што сведоче сведоци наведени у тужби: Милан Костић, Сима Симић, Аврам Срећковић, и други. Покојног Петра сте, према тачном увиђају и лекарском прегледу, убили тупим, тешким оруђем, а затим сте мртвацу одсекли главу. Хоћете ли да вам прочитам тужбу?

2. — Напали сте истог дана на Марка Ђорђевића, механџију из В...., у намери да га по својој свирепој природи убијете; али је он срећно умакао. Томе уваженом грађанину, који је бивао и посланик народни, избили сте три здрава зуба. Према лекарском уверењу, то је тешка повреда. Он је поднео тужбу, и тражи да се казните по закону и да му платите оштету, дангубу, и све парничне трошкове.

3. — Изршили сте убиство над двадесет жандарма и тешко сте ранили два среска писара.

4. — Има преко педесет тужаба за покушаје убиства.

Марко не уме да проговори од чуда.

Ми ћемо овде ствар иследити, а дотле ћете бити у затвору овде, па ћемо после ствар спровести суду. Тада можете узети кога адвоката да вас брани.

Марко се сети побратима Обилића, па помисли, како би га он тек бранио! Дође му нешто тешко, проли сузе од очију, и јекну:

— А мој побро, Обичић Милошу,
Зар не видиш, ил не хајеш за ме,
У какве сам јаде запануо,
Хоћу русу изгубити главу
А на правди Бога истинога !...

— Водите га сад у затвор! — рече капетан бојажљиво, и промукло се закашља.

*

Ствар је, наравно, даље ишла својим правилним током. Пошто полиција учини увиђаје на лицу места, детаљно иследи кривице, спроведе сва акта суду на даљи рад.

Суд је одређивао претресе, позивао сведоке, чинио суочења. Државни тужилац, разуме се, тражио је да се Марко осуди на смрт; Марков адвокат опет ватрено доказује да је Марко невин, и тражи да се пусти у слободу. Марка изводе на суђење, саслушавају, враћају опет натраг у затвор. И он се некако збунио од чуда шта се све чини с њиме. Најгоре му бејаше што је морао пити воду, а он на њу није навикао. Све би он лако поднео, јунак је, али осећаше да му вода веома шкоди. Поче се сушити и венути. Ни онај Марко, ни дај Боже! Лепо дође човек као биљка, висе аљине на њему, као да нису његове, а кад иде чисто се поводи. Често би у очајању јекнуо:

— Ах Боже, та ово је горе од проклете азачке тамнице!

Напослетку суд донесе пресуду, у којој, имајући у виду заслуге Маркове за Српство и многе олакшавајуће околности, осуди Марка на смрт, и да плати оштете и све парничне трошкове.

Ствар оде апелацији и она смртну казну замени вечитом робијом, јер узе Маркове кривице као дело политичке природе, а касација нађе неке неправилности, и врати акта суду, тражећи да се још неки сведоци испитају и закуну.

Две године је тако трајала та судска процедура, и напослетку и касација оснажи преиначену пресуду, којом се Марко осуђује на десет година робије у тешком окову, а да плати све кривичне и судске трошкове, али не као политички кривац, јер је доказао да не припада ни једној политичкој партији.

Наравно да се за овакву пресуду имало на уму да је то велики народни јунак Краљевић Марко, и да је ово суђење јединствен случај. Најзад, није ни била лака ствар. Нашли се у забуни и највећи стручњаци. Како ћеш осудити на смрт неког, који је и иначе пре толиког времена умро, па се наново појавио с оног света?

*

И тако Марко, на правди Бога, допаде тамнице. Како се судски и кривични трошкови нису из чега другог имали наплатити, то се јавном лицитацијом одреди продаја Маркова Шарца, одела и оружја. Оружје и одело одма откупи држава на вересију за Музеј, а Шарца купи трамвајско друштво за готове паре.

Марка ошишају, обријају, окују у тешке окове, обуку у бело одело, и спроведу у град београдски. Ту је Марко мучио муке какве никада није ни мислио да може подносити. Испочетка је викао, љутио се, претио; али се постепено свикне и мирно преда судбини. И, разуме се, да би га за то време издржавања казне научили чему, и спремили за друштво у коме треба по издржаној осуди да дела као користан члан, почеше га мало по мало привикавати корисним пословима: носио је воду, заливао баште и плевио лук, а доцније почне учити да прави бритвице, четке, кудеље, и вазда других ствари.

А сирома Шарац вуче трамвај јутром и вечером, без престанка. И он оронуо. Заводи се кад иде, а чим га уставе задрема и сања можда срећно доба, кад је пио из чабра румено вино, носио у гриви златне плетенице, на копитама сребрне потковице, на прсима златна силамбета, а узду позлаћену, — када је на себи носио у љутим бојевима и мегданима свога господара, и под њим стизао виле. Сад је омршао: сама кожа и кости, броје му се ребра, а о кукове можеш торбе обесити.

Марку је најтеже било кад се деси случај, те га спроводе некуд на рад и види свога Шарца тако пропала. Више га је то болело него сви његови јади. Често би, кад види Шарина тако бедна, пролио сузе и с уздахом започео:

— Давор, Шаро, давор, добро моје!....

Шарац се онда окрене, па болно зарже, ал' у том зазвони кондуктер и трамвај крене даље, а стражар учтиво опомене Марка да продужи пут, јер му импоноваше снага и раст Марков. Тако и не доврши рененицу.

Тако је сирома Марко мучио муке за род свој десет година, не напуштајући идеје о освети Косова. Трамвајско друштво је Шарца шкартирало, те га купи неки баштованџија, да му окреће долап.

Прође и тих десет година мука. Пустише Марка.

Имао је нешто уштеђена новца што је зарадио продајући разне стварчице, које је сам израђивао.

Прво оде у механу, те зовне два бербера да га измију и обрију, затим наручи да му се испече ован од девет година, и да му се примакне доста вина и ракије.

Хтео је најпре да се тако добром храном и пићем мало поначини, и да се опорави од толиких мука. Поседи тако више од петнаест дана, док мало осети да се повратио, па онда почне смишљати шта да предузме.

Мислио, мислио, и најзад смислио на једно. Преруши се, да га нико не може познати, и пође да прво потражи Шарца, да и њега избави невоље, па да онда стане ићи од Србина до Србина, и да разбере који су то што су га толико звали, да ли су ово Срби што га затворише, и како ће се најбоље осветити Косово?

Чује Марко да је његов Шарац код неког баштованџије, и да тамо окреће долап, па се упути тамо где му рекоше да ће га наћи. Откупи га јевтино, јер га је онај и сам хтео дати Циганима, па га одведе једноме сељаку, и погоди се с њим да га храни детелином и да га негује, не би ли се Шарац поврнуо. Заплакао Марко кад је видео јадног Шарца како бедно изгледа. Онај се љак беше неки добар човек, те се смилује и прими Шарца на храну, а Марко пође даље пешице

Нађе, идући тако, једног сиромашног сељака на њиви где ради, и назове му Бога.

Марко стане с њим разговарати о овоме, о ономе, док тек уз разговор рече:

— Како би било кад би сад устао Марко Краљевић, па да дође к теби?

— То већ не може да буде, вели сељак.

— Ал' баш кад би дошао, шта би ти радио?

— Звао бих га да ми помогне да окопам овај кукуруз! нашали се сељак.

— Ал' кад би те он позвао на Косово?

— Море ћути, брате слатки, како те Косово снашло! Немам кад да одем у чаршију да купим соли и опанке деци. А да видиш нема се су чим ни купити.

— Добро, брате; али знаш ли ти да је на Косову пропало наше царство, па треба Косово осветити?

— Пропао сам и ја, мој брате, горе не може бити. Видиш да идем бос?!... А док ме стегне плаћање пореза, нећу знати ни како ми је име; а јадно ти ми Косово!

Наиђе Марко на кућу једног имућног сељака.

— Помози Бог, брате!...

— Бог ти добро дао! одговори овај, и гледа га сумњиво... А од куд си ти, брате? —

— Из далека сам, па бих рад да прођем овуда, да видим како живе овдашњи људи

И овоме Марко уз разговор помене како би било кад би се Марко Краљевић опет појавио и позвао Србе да свете Косово.

— Слушао сам ја да се неки лудак пре десетак година издавао за Марка Краљевића и учинио нека злочинства и крађе, те га осудили на робију.

— Јест, слушао сам и ја то; него шта би ти радио да се јави прави Марко, па да те позове на Косово?

— Дочекао бих га, дао му доста вина да пије, и испратио га лепо

— А Косово?

— Какво Косово на ове оскудне године?! Кошта то много! Велики је то трошак, мој брате!...

Остави Марко њега и пође даље. По селу свуд тако. Неки се повили за мотиком, па само приме Бога и не говоре даље ништа. Не могу људи да дангубе; треба окопати и свршити по слове на време, ако се хоће да добро уроди жито

И тако се Марку досади у селу, па се реши да оде у Београд, да тамо покуша неће ли моћи шта учинити за Косово и обавестити се од куда онолики силни позиви, искрени, од срца, а овакав дочек.

Дође у Београд. Кола, трамваји, људи, све то јури, жури, укршта се, сусреће се. Чиновници журе у канцеларију, трговци послом трговачким, радници за својим радом.

Сретне једног угледног, лепо обученог господина. Приђе му Марко и поздрави се. Онај мало збуњен стуче натраг, а и би га стид од Маркова лоша одела.

— Ја сам Марко Краљевић. Дошао сам амо да помогнем својој браћи — рече Марко и исприча све како је дошао, зашто је дошао, шта је све било с њим, и шта мисли даље радити.

— Та-ко. Мило ми је што сам Вас познао, г. Краљевићу! баш ми је мило! Кад мислите у

Прилип?... Мило ми је, верујте; али, извините ме, журим у канцеларију! Сервус, Марко! рече онај и оде журно.

Марко сретне другог, трећег. Кога год сретне тако се махом сврши разговор са оним „Журим у канцеларију!.. Сервус, Марко!“

И тако Марко, разочаран, стаде очајавати. Иде улицама ћути, намрштио се, бркови му пали на рамена; не зауставља никог, не пита никог ништа. А и ког ће више питати? Кога год види, жури у канцеларију. Косово баш нико и не помиње. Наравно, канцеларија је преча од Косова. Марко постаде, поред све јачине својих живаца, нервозан на ту проклету канцеларију, која по његовом мишљењу тако с успехом конкурише Косову. Најзад му поче постајати све досадније и досадније сред те гомиле људи, који као да ништа не раде, већ само журе у канцеларију. Сељаци се опет жале на неродне године и кметове, журе на њиве, раде ваздан, и носе поцепане опанке и дроњаве чакшире. Изгуби Марко сваку наду у свој успех, те нити више кога шта питаше, нити се с киме састајаше. Једва је чекао да га Бог опет позове на онај свет да се више не мучи, јер сваки Србин бејаше заузет пречом својом бригом и послом, а Марко се осећаше савршено излишан.

Једног дана тако иђаше сетан, невео, а и пуста блага му већ бејаше понестало, те ни вина није су чим имао пити, а крчмарица Јања је давно и давно у гробу, — а она би му још дала да пије вино вересијом. Иде тако улицом оборене главе, а готове му сузе ударити, кад се сети старог доба и другова, а нарочито лепе, ватрене Јање и њенога хладног вина.

Кад од једном примети пред једном великом механом много света, и чу изнутра велику грају.

— Шта је ово овде? упита једног, наравно прозом, јер је и он од муке батаљио у стиховима разговорати.

— Ово је патриотски збор, —рече му онај и промери га од главе до пете, као сумњиву особу, и одмаче се мало од њега.

— А шта се чини тамо?.. опет ће Марко.

— Иди, брате, па види! рече онај љутито и окрете леђа Марку.

Марко уђе, умеша се у гомилу и седе у крај на једну столицу, да не пада у очи његов велики раст.

Људи дупке пуно, а сви раздражени ватреним говорима и дебатом, те Марка нико и није приметио.

На почасном месту трибина, и на њој сто за председништво и један сто за секретаре

Циљ је збора био да се донесе резолуција којом ће се осудити варварско понашање Арнаута на Косову, па и у целој Старој Србији и Македонији, и зулуми које Срби трпе од њих на свом рођеном огњишту.

Код ових речи, кад је председник говорио, објашњавајући циљ збора, Марко се преобрази. Очи му синуше страшним жаром, уздрхта цело тело, песнице се, готове за бој, почеше стезати, а зуби шкргућу.

— Једва једном нађох праве Србе које сам тражио. *Ови* су мене звали!.. помисли Марко весео, и уживаше како ће их обрадовати кад им се јави. Вртио се на столици од нестрпљења, да се у мало није сва изломила. Али не хте одмах, чекао је најзгоднији тренутак.

— Има реч Марко Марковић !... објави председник и лупи у звоно.

Сви се утишаше да чују најбољег говорника

— Господо и другови ! поче овај.. Непријатно је за нас, али ме саме прилике, само осећање нагони да почнем свој говор Јакшићевим стиховима:

„Ми Срби несмо, ми људи несмо !...
— — — — — — — — — — —
Та да смо Срби, та да смо људи,
Та да смо браћа, ох Боже мој !
Та зар би тако с Авале плаве
Гледали ледно у огњен час,
Та зар би тако, ох браћо драга,
Та зар би тако презрели нас ? !“

Настаде тајац. Нико не дисаше. Тишину само за тренутак прекиде шкргут Маркових зуби и шкрипа оне столице на којој је седео, те га многи около погледаше са гневом и презрењем што квари ту свету, патриотску тишину.

Говорник продужи:

— Јест, другови, страшан прекор великог песника на ово наше меко колено. Изгледа, збиља, као да нисмо ни Срби ни људи ! Ми мирно гледамо како пада сваког дана по неколико српских жртава од крвавог ханџара арнаутског, гледамо како се пале српске куће у престоници Душановој, како се бешчасте српске кћери и народ трпи муке највеће ту, у крајевима, где беше стара српска слава и господство. Да, браћо, из тих крајева, па и из Прилипа, постојбине нашег највећег јунака Краљевића, чујете ропске уздахе и звек ланца, кога бедни потомак Марков још вуче; а Косово тужно још се и сад сваким даном залива српском крвљу, још чека освету, још жедни за крвљу непријатељском, коју тражи праведна крв Лазарева и Обилићева. И ми и данас, над тим тужним разбојиштем, над тим светим гробљем наших див-витезова, над тим поприштем славе бесмртнога Обилића, можемо јекнути уз онај тужни јек гусала, што га народ пропрати песмом, у којој наш велики јунак Краљевић, као представник туге народне, пролива сузе од очију и говори:

Давор, здраво, ти Косово равно,
Што ли си ми дочекало тужно!...

Марку се код тих речи скотрљаше сузе као ораси, али се не хте јављати. Чекао је шта ће се даље урадити. А у души му дође тако мило да је заборавио и опростио све муке што их до сад поднесе. Би за овакав тренутак дао и своју русу главу са рамена. Беше чак готов поћи на Косово, па ма опет допао робије.

— За срце уједају ове речи сваког Србина, ту с Марком плаче цео народ наш: али, сем тих племенитих суза великог витеза нашег, треба нама још и мишица Краљевића и Обилића!.. продужује све ватреније говорник.

Марко крвав до очију, страшна погледа, ђипи, и са стегнутим песницама, дигнутим више главе, јурну говорнику као разјарени лав. Многе обали и погази ногама, те наста кукњава. Председник и секретари покрише лице рукама и у страху се забише под сто, одушевљени Срби позаглављиваше врата са страшном, очајном дреком:

— Поооможооћ!

Говорник пребледео, клецају му ноге, дрхће као у грозници, поглед се укочио, усне модре; упиње се да прогута пљувачку, те пружа вратом и пожмурује. Марко стиже до њега и замлатара рукама више његове главе, а викну страховитим гласом:

— Ево Марка, не бојте се, браћо!

Говорника обли зној, дође у лицу као чивит, занија се, и паде као свећа.

Марко стуче натраг, загледа се у овог онесвешћеног бедника, спусти руке и с изразом необична чуђења обазре се око себе. Сад се тек скамени од чуда кад виде како су Срби заглавили врата и прозоре и вичу очајно: „Помоћ! Полиција.... Зликовац!“

Марко се, малаксао од чуда, спусти на једну столицу, и зарони главу међу своје коснате, крупне руке.

Сад му бејаше најтеже; јер, после тако силне наде у сигуран успех и толиког одушевљења, настаде нагли, неочекивани обрт ситуације.

Дуго је Марко седео тако, у истом положају, не мичући се, као окамењен.

Мало по мало, поче се кукњава утишавати, те место оне малопређашње страшне дреке настаде мртва тишина, у којој се лепо могло чути доста тешко дисање оног онесвеслог говорника, који се поче мало повраћати. Та чудна неочекивана тишина учини да председник збора, потпредседник и секретари почеше бојажљиво, опрезно подизати мало по мало главу. Гледају престрављено један другог, с чудним изразом питања на лицима: „Шта је све ово, ако ко Бога зна?“ Затим почеше с већим чудом разгледати око себе. Сала готово испражњена, само сад с поља вире многе родољубиве главе кроз отворена врата и прозоре. У сали Марко као камен, седи на столици, с лактовима на коленима и главом наслоњеном на руке. Не миче се, не чује му се ни дисање. Они се изгажени одвукли побауљке за осталима напоље, а онесвесли говорник се повраћа, гледа и он бојажљиво око себе, пипа се, гледа у председника и секретаре, па и он њих и они њега, као да са чуђењем, у страху, питају једно друго! „Шта би ово с нама? Јесмо ли заиста остали живи?!“ С највећим чуђењем им се свима заустављају погледи на Марку, а после опет између себе измењају погледе, који са изразима лица као да питају и одговарају: „Ко је ово страшило!?.. Шта да се ради?! — Не знам!“

И на Марка ова неочекивана тишина утицаше да подигне главу. И на његовом лицу беше готово исти израз чуђења: „Шта би ово од једном, ако ко Бога зна, браћо моја!?“

Најзад Марко нежно, меко, у колико је он то могао, ослови онога говорника, с погледом пуним милоште:

— Шта ти би, брате слатки, те паде?...

— Ударио си ме песницама! рече овај прекорно и пипну се руком по темену.

— Та нисам те се ни дотакао, тако ми вишњег Бога и светог Јована! Ти си лепо говорио, и велиш да Србима треба Маркова десница, а ја сам главом Краљевић Марко, па ти се само јавих; но ти си се препануо.

Сви се присутни још горе збунише и почеше узмицати од Марка.

Марко сад проприча шта га је нагнало да умоли Бога, да га пусти да дође међу Србе, и шта је све с њим било, и какве је муке поднео, и како су му оружје и одело и тулумину одузели, и како је Шарац пропао вукући трамваје и окрећући долап баштованџијски.

Сад се говорник мало поврну, те рече:

— Е, брате, баш си лудо урадио!

— Досади ми ваша кукњава и непрестано зивкање! Претурах се у гробу, претурах више од пет векова, па баш се не могаше више трпети!

— Ама, то песме певају, брате слатки! То се само тако пева. Ти не знаш за поетику!

— Лепо, молим те, пева се, али тако сте и говорили; ето, ти сад баш тако исто говораше!

— Немој бити простодушан, молим те, брате; није то све тако као што се говори. То се тако говори, да је стил лепши, китњастији! Види се да ни реторику не знаш. Старински си ти човек, брате слатки, па не знаш многе ствари! Наука је, драги мој, далеко дотерала. Говорим, разуме се; али ти треба да знаш да, по правилима реторике, говорник треба да има леп, китњаст стил, да уме да одушеви слушаоце, да помене и крв и нож и ханџар и ропске ланце и борбу! Све је то само лепоте стила ради, а нико не мисли озбиљно, као то ти, да треба одмах засукати рукаве, па деде, удри се истински. Тако исто и у песми се баци фраза: „Устани, Марко....« и т.д., али то је лепоте ради.... Не разумеш, брате, глупо си урадио, види се да си прост човек, старог кова! Примаш још речи у буквалном значењу, а не знаш да литерарни стил настаје тек појавом тропа и фигура!

— Па шта ћу сад? Нити ме Бог позива натраг, нити овде могу опстати.

— Заиста незгодно! умеша се председник, као забринуто.

— Врло незгодно! рекоше истим тоном и остали.

— Шарац ми код једног сељака на исхрани, одела и оружја немам, а понестало ми и блага, рече Марко у очајању.

— Врло незгодно! понови сваки од присутних по једанпут.

— Кад бисте имали добре жиранте, па да некако узмете новаца на меницу! — рећи ће говорник.

Марко не разумеде.

— Имате ли добрих пријатеља овде у месту?

— Немам овде никога до Бога,
Нема мени побратима мога,
Побратима Обилић Милоша,
Побратима топлице Милана,
Побратима . . .

Хтеде Марко још ређати, али га онај говорник прекиде:

— Доста би била двојица; на треба више!

— Него, мислим се нешто... поче председник замишљено, важно, и застаде трљајући чело руком, а после краћег ћутања обрати се Марку с питањем.

— Јеси ли писмен?... Умеш ли читати и писати?

— Умем и читати и писати, вели Марко.

— Мислим се нешто, како би било да некако поднесеш молбу за неку службицу? Могао би негде молити да те поставе за практиканта.

Једва се Марко објасни с њима шта је то практикант, и на крају крајева пристаде, јер му рекоше да ће на годину имати по шесет седамдесет дуката, а он јунак не имађаше паре ни динара.

Написаше му молбу, дадоше му пола динара за марку и пола динара да се њему нађе у невољи, ако би му што било до невоље, и упутише га у министарство полиције да преда молбу.

*

Околина утиче на човека, па и Марко мораде у неколико подлећи том утицају, те поче и он заједно са својим врлим потомцима шеткати, пљуцкати и гурати се пред министарским вратима с молбом у руци, чекајући да изиђе пред министра и да моли за мало државне службице, — колико тек да се храни хлебом, наравно белим.

Разуме се већ да то џоњање пред вратима није трајало кратко време, и после неколико дана му рекоше да молбу преда у архиву да се заведе.

Маркова молба задала је министру велике муке.

— О брате, шта да радим с овим човеком? Поштујемо га, рецимо; све, све, али није требало да долази. Није човек за ово време.

Најпосле му да, имајући у виду његов велики глас и раније заслуге, за практиканта у једном забаченом срезу у унутрашњости.

Сад Марко једва измоли да му поврате оружје, и даду у министарству једну целу плату, те оде да искупи Шарца.

Шарац поред добре хране ипак није ни из близа изгледао као пре; оронуо много; али и Марко је био лакши бар тридесет ока.

И тако Марко обуче одело, припаса оружје, опреми Шарца, напуни тулумину вином, обеси је оункаш, узјаши Шарца, прекрсти се и пође на дужност, друмом куда му рекоше. Многи су га саветовали да иде железницом, али он не хте ни за живу главу.

Куд год Марко скита све пита за тај срез и казује име среског начелника.

После дан и по хода стиже. Уђе у авлију среске канцеларије, одјаши, привеза Шарца за један дуд, скиде тулумину и седе под оружјем да у хладу пије вино.

Пандури, практиканти, писари извирују кроз прозоре с чуђењем; а свет далеко обилази јунака.

Долази капетан, коме је јављено да Марко долази у његов срез.

— Помози Бог! — рече.

— Бог помог'о, незнани јуначе! одговори Марко. Чим се он докопа оружја, коња и вина, заборави све муке и одмах се поче по старински понашати и говорити стихом.

— Јеси ли ти нови практикант?

Марко се каза, а за тим капетан рече:

— Е па не можеш ти бити у канцеларији с тим тулумом и оружјем.

— Овакав је адет у Србаља,
Прек' оружја мрко пију вино,
Под оружјем и санак борава!

Капетан му стаде објашњавати да мора скинути оружје ако мисли остати у служби и примати плату.

Виде Марко да му нема друге, јер шта ће човек, мора живети, а блага му понестало; али се досети, те запита:

— Има ли нека служба где се носи оружје, да бих ја могао у њој бити?

— Има пандурска служба

— Шта ради пандур?

— Па прати чиновнике на путу с оружјем, ако би их ко напао, да их брани; пази на ред, пази да ко не нанесе коме штете, и такве ствари, рече капетан.

— Е, тако! То је лепа служба!... одушеви се Марко.

*

И тако Марко постане пандур. Ово је опет утицај околине, утицај врлих потомака са врелом крвљу и одушевљењем да послуже својој отаџбини. Али Марко ни у овој служби не могаше бити тако прилагодан и ваљан ни изблиза какав би могао бити и најгори његов потомак, а камо ли други, бољи.

Идући са капетаном по срезу виде Марко многу невољу, а кад му се учини једног дана, да ни његов капетан не ради баш право, удари га дланом, те му избије три зуба.

Због тога Марка ухвате после дугог, бојног окршаја и спроведу у лудницу на преглед.

Тај удар Марко не могаше поднети и пресвисне потпуно разочаран и намучен.

*

Кад изиђе пред Бога, а Бог се смеје, све се тресу небеса.

— Освети ли, Марко, Косово? пита кроза смеј.

— Намучих се, а јадно ми Косово, нисам га ни видео! Бише ме, апсише ме, пандуриса', и најзад ме спроведоше међу луде!... жали се Марко

— Знао сам ја да нећеш боље проћи! .. вели Господ благо.

— Хвала ти, Боже, те ме опрости мука; а више ни сам нећу веровати кукању мојих потомака и плачу за Косовом! А ако им треба пандура, бар за ту службу имају доста на избор, све бољег од бољега. Боже ми опрости, али ми се чини, да и нису моји потомци, и ако мене певају, него да су потомци онога нашег Суље Циганина.

— Њега сам ја и хтео послати, да ме ниси ти онако молио да идеш. А знао сам, да им ти не требаш!... вели Господ.

— И Суља би данас међу Србима био најгори пандур! Сви су га у томе претекли! вели Марко и заплака се.

Бог уздахну тешко и слеже раменима

1901. године.

Данга

Снио сам страшан сан. Не чудим се самом сну, већ се чудим како сам имао куражи и да сањам страшне ствари, кад сам и ја миран и ваљан грађанин, добро дете ове намучене, миле нам мајке Србије, као, и сва друга деца њена. Ајде, да речем, да ја правим изузетак од осталих, али не, брате, већ све на длаку радим што и други, а понашања сам тако пажљива да ми нема равна. Једаред сам видео на улици откинуто, сјајно дугме од полицијске униформе, загледах се у његов чаробни сјај, и таман хтедох проћи пун неких слатких мисли, док ми од једном задрхта сама рука па право капи; глава се сама приклони земљи, а уста ми се развукоше на пријатан осмех, којим обично сви ми старијег поздрављамо.

— Баш ми крв у жилама племенита и ништа друго! — помислих у том тренутку и с презрењем погледам на једног простака, што баш у тај мах прође и у непажњи нагази оно дугме.

— Простак! — изговорим јетко и пљунем, па мирно продужим даље шетати, утешен мишљу да су такви простаци у врло малом броју, а необично ми беше пријатно што је мени Бог дао фино срце и племениту, витешку крв наших старих.

Ето, сад видите како сам красан човек, који се баш ништа не разликује од осталих ваљаних грађана, па ћете се и сами чудити од куд баш мени у сну да дођу страшне и глупе ствари на ум.

Тога дана ми се није ништа необично десило. Вечерао сам добро и по вечери чачкао зубе, пијуцкао вино, а за тим, пошто сам тако куражно и савесно употребио сва своја грађанска права, легао у постељу и узео књигу, да бих пре задремао. Убрзо ми је књига испала из руке, пошто је, наравно, испунила моју жељу и ја сам заспао као јагње с мирном савешћу, јер сам потпуно извршио све своје дужности.

Одједанпут се обретох као на неком уском, брдовитом и каљавом путу. Хладна, мрачна ноћ. Ветар јауче кроз оголело грање и чисто сече где дохвати по голој кожи. Небо мрачно, страшно и немо, а ситан снег завејава у очи и бије у лице. Нигде живе душе. Журим напред и клизам се по каљаву путу то лево, то десно. Посртао сам, падао и најзад залутао. Лутао сам тако, Бог свети зна куда, а ноћ није била кратка, обична ноћ, већ као некаква дугачка ноћ као читав век, а ја непрестано идем, а не знам куда.

Ишао сам тако врло много година и отишао некуд, тако, далеко, далеко од свога завичаја у неки непознати крај, у неку чудну земљу, за коју, ваљда, нико живи и не зна, и која се сигурно само у сну може сањати.

Врљајући по тој земљи стигнем у неки велики, многољудни град. На пространој пијаци тога града искупио се силан народ и подигла се страшна граја, да уши човеку заглуну. Одседнем у једну гостионицу баш према пијаци и упитам механџију, што се скупио толики свет?..

— Ми смо мирни и ваљани људи — отпоче ми он причати — верни смо и послушни своме кмету.

— Зар је код вас кмет најстарији? — прекидох га питањем.

— Код нас управља кмет, и он је најстарији; после њега долазе пандури.

Ја се насмејах.

— Што се смејеш?.. Зар ти ниси знао?... А одакле си ти?...

Ја му испричам како сам залутао, и да сам из далеке земље — Србије.

— Слушао сам ја о тој чувеној земљи! — прошапута онај за себе, и погледа ме с решпектом, а за тим ми се обрати гласно:

— Ето тако је код нас — продужи он — кмет управља са својим пандурима.

— Какви су то пандури код вас?

— Е, пандура, знаш, има разних и разликују се по рангу. Има виших пандура и нижих... Дакле, ми смо ти овде мирни и ваљани људи, али из околине долазе овде свакојаки пробисвети те нас кваре и уче злу. Да би се распознавао сваки наш грађанин од осталих, кмет је јуче издао наредбу да сви овдашњи грађани иду пред општински суд, где ће се сваком ударити жиг на чело. Ето зато се народ искупио, да се договоримо: шта ћемо радити?...

Ја се стресох и помислих да што пре бежим из те страшне земље, јер се ја, и ако сам племенити Србин, нисам навикао баш на толико витештво и би ми зазорно!

Механџија се добродушно насмеја и тапну ме по рамену, па ће охоло рећи:

— Хе, странче, ти се већ уплашио?! .. Међер нема наше куражи на далеко!...

— Па шта мислите радити? упитам стидљиво.

— Како шта мислимо. Видећеш ти само наше јунаштво. Нема наше куражи на далеко, кажем ти. Прошао си многи свет, али сам сигуран да већих јунака ниси видео. Хајдемо тамо заједно. Ја морам пожурити.

Таман ми да пођемо, кад се тек пред вратима чу пуцањ бича.

Провирим на поље, кад, ал имам шта видети: један човек са неком тророгљастом, сјајном капом, а у шареном оделу, јаше једног другог човека у врло богату оделу обичног, грађанског кроја, и заустави се пред механом те се скиде.

Механџија изиђе и поклони се до земље, а онај човек у шареном оделу уђе у механу и седе за нарочито украшен сто. Онај у грађанском оделу остаде пред механом чекајући. Механђија се и пред њим дубоко поклони.

— Шта ово значи? упитам механџију збуњено.

— Па овај што уђе у механу то је виши пандур, а ово је један од најугледнијих грађана, наш велики богаташ и патриота — прошапута маханџија

— Па што допушта да га јаше?

Механџијаману на мене главом, те одосмо мало у страну. Насмеја се некако презриво и рече:

— Па то се код нас сматра за почаст, које се ретко ко удостоји!....

Он ми причаше још вазда ствари, но ја га од узбуђења нисам разабрао. Али сам последње речи добро чуо: „То је услуга отаџбини, коју не може и не уме сваки народ да цени!“

*

Стигосмо на збор, где је већ отпочет избор часништва зборског.

Једна група истакла као кандидата за председника неког Колба, ако се добро сећам имена; друга група неког Талба, трећа опет свога кандидата.

Направио се грдан метеж; свака група жели да протури свога човека.

— Ја мислим да од Колба немамо бољег човека за председника тако важна збора — говори један из прве групе — јер његове су грађанске врлине и кураж свима нама добро познате. Ја мислим да нема ни једнога међу нама кога су вели- и чешће јахали но њега...

— Шта ти говориш, цичи један из друге групе, кад тебе није ни практикант никад узјахао.

намо ми ваше врлине, виче неко из треће групе, ви нисте ни један ударац бича отрпели а да не закукате.

— Да се споразумемо, браћо, поче — Колб — мене су истина јахали често наши великодостојници још пре десет година и ударали бичем па нисам јаукао, али опет може бити да има још заслужнијих људи. Има можда млађих и бољих.

— Нема, нема! — дрекнуше његови бирачи.

— Нећемо да чујемо за те старе заслуге! Колба су јахали још пре десет година — вичу из друге групе.

— Сад се јављају млађе снаге, а за старе нећемо да знамо више — вичу из треће групе.

— На један пут се утиша граја; народ се расклони, те учини пролаз, на коме угледах млада човека око својих тридесет година. Како он наиђе, а све се главе дубоко приклонише.

— Ко је ово? шапнух механџији.

— То је првак у грађанству. Млад човек, али много обећава. У своје младо доба дочекао је, да га је и сам кмет већ три пута до сада јахао. Стекао је више популарности него ико до сада.

— Можда ће њега изабрати?.. упитам.

— Више него сигурно, јер ово до сада што је кандидата — све су старији, и после тога и време их већ прегазило, а овога је јуче кмет пројахао.

— Како се зове?

— Клеард.

Учинише му почасно место.

— Ја мислим — прекиде Колб тишину — да нам бољег човека за ово место не треба тражити од Клеарда. Млад је, али ми старији ни из близа нисмо му равни.

— Тако је, тако је... Живео Клеард!... захори се из свију грла.

Колб и Талб га одведоше да заузме председничко место.

Сви се опет приклонише дубоко, а за тим настаде тајац.

— Хвала вам браћо, на овако високој пажњи и почасти, коју ми данас једнодушно указасте. Ваше наде, које су положене на мене и сувише су ласкаве. Тешко је руководити народним жељама у овако важне дане, али ја ћу уложити све своје силе, да поверење ваше оправдам, да вас свуда искрено заступам и да свој углед и даље високо одржим. Хвала вам браћо на избору.

— Живео, живео, живео! осу се са свију страна.

— А сада, браћо, дозволите да са овога места проговорим неколико речи о овом важном догађају. Није лако претрпети муке и болове, који нас очекују; није лако издржати да се врелим гвожђем стави жиг на наше чело. Јест, то су муке, које не може сваки поднети. Нека кукавице дрхте и бледе од страха, али ми ни за тренутак не смемо заборавити да смо потомци врлих предака, да кроз наше жиле тече племенита, јуначка крв наших ђедова, оних див-витезова што ни зубом не шкрипнуше умирући за слободу и за добро нас, њихових потомака. Ништавне су ове муке према оним мукама, па зар да се ми покажемо трулим и кукавичким коленом сада, у сваком добру и изобиљу. Сваки прави родољуб, сваки који жели да се наше племе не обрука пред светом, поднеће бол јуначки и мушки.

— Тако је! Живео, живео!

Још се јави неколико ватрених говорника, који су храбрили застрашени народ и говорили од прилике то исто, што и Клеард.

Јави се за реч један блед, изнемогао старац, смежурана лица и беле косе и браде као снег. Ноге му клецају од старости, леђа повијена, а руке дрхте. Глас му је треперео, а у очима се светле сузе.

— Децо — отпоче он, а сузе се скотрљаше низ бледе, смежуране образе и падоше на белу браду — мени је тешко и скоро ћу умрети, али ми се чини да је боље не допустити таку срамоту. Мени је стотину година и живео сам без тога!... Па зар сада да ми се на ову седу изнемоглу главу удара жиг ропски...

— Доле с том матором рђом! — дрекну председник.

— Доле с њим! — вичу једни.

— Матора кукавица! — вичу други.

— Место да млађе куражи, а он још плаши народ, вичу трећи.

— Срам га било од оне седе косе! Наживео се па га још страх нечега, а ми млађи јуначнији!... вичу четврти.

— Доле с кукавицом!

— Да се избаци напоље —

— Доле с њим!

Раздражена маса *младих*, *јуначних грађана* јурну на изнемогла старца, те га у јарости почеше ударати и вући.

Једва га пустише због старости, а иначе би га камењем засули.

Сви се заклеше и заверише да ће сутра осветлати образ свога народног имена и да ће се јуначки држати.

Збор се растури у највећем реду. При разилажењу се чули гласови:

— Сутра ћемо се видети ко смо!

— Видећемо сутра многе хвалише!

— Дошло је време да се покажемо ко вреди, а ко не, а не да се свака рђа размеће јунаштвом.

*

Вратио сам се натраг у хотел.

— Јеси ли видео ко смо ми? — упита поносно механџија.

— Видео сам — одговорим механично, а осећам како ме снага издала и глава бучи од чудних утисака.

Још тог истог дана сам читао у новинама њиховим уводни чланак ове садржине:

„Грађани, време је да једном престану дани празне хвале и разметања овога или онога од нас; време је да се једном престану ценити празне речи, којима ми изобилујемо истичући своје неке уображене врлине и заслуге? време је, грађани, да се једном и на делу опробамо и да се стварно покажемо ко вреди, а ко не, Али држимо да међу нама неће бити срамних кукавица, које ће власт сама морати силом дотеривати на одређено место, где ће се жиг ударати. Сваки који у себи осећа и трунку витешке крви наших старих, грабиће се да што пре мирно и с поносом поднесе муке и бол, јер то је бол свети, то је жртва коју отаџбина и опште добро свију нас захтева. Напред, грађани, сутра је дан витешке пробе!...“

*

Мој механџија је тога дана легао да спава одмах после збора, да би сутра дан што пре стигао на одређено место. Многи су опет отишли одмах пред судницу да ухвате што боље место.

Сутра-дан отидем и ја пред судницу. Слегло се све из града и мало и велико и мушко и женско. Неке мајке понеле и малу децу у наручју да и њих жигошу ропским, односно почасним жигом, како би доцније имали преча права на боља места у државној служби.

Ту је гурање, псовање, (у том по мало личе на нас Србе, па ми би мило), отимање ко ће пре доћи до врата. Неки се чак и погушају.

Жигове удара нарочити чиновник у белом, свечаном оделу и благо укорева народ:

— Полако за Бога, доћи ће сваки на ред, нисте ваљда стока да се тако отимате.

Почело жигосање. Неко јаукне, неко само застење, али нико не одржа без икаква гласа док сам ја био.

Нисам могао гледати дуго то мучење већ одем у механу, кад тамо неки већ заседи те мезете и пију.

— Пребринусмо и то — говори један.

— Море ми и не кукасмо много, али Талб се дере као магарац!... рече други.

— А, ето ти твога Талба, а јуче га ћете да председава на збору.

— Е, па ко га знао.

Разговарају, а стењу од бола и увијају се, али крију један од другога, јер сваког срамота да се покаже кукавицом.

Клеард се обрука, јер је застењао, а истакао се јунаштвом неки Леар, који је тражио да му се два жига ударе и није гласа пустио. Цео град је само о њему говорио с највећим поштовањем.

Неки су утекли али су били презрени од свију.

После неколико дана шетао је онај са два жига на челу исправљене главе, достојанствено и охоло пун славе и поноса, и куд год прође све се живо клања и скида капе пред јунаком својих дана.

Трче улицама за њим и жене и деца и људи да виде великана народног. Куд год прође простире се шапат пун страхопоштовања: „Леар, Леар!... То је он!... Оно је тај јунак што није јаукнуо, ни гласа од себе дао док су му два жига ударали!“ Новине су писале о њему и обасипаху га највећом хвалом и славом.

И заслужио је љубав народну.

*

Слушам те хвале на све стране, па се тек и у мени пробуди јуначка крв српска. И наши су стари јунаци, и они су умирали на кољу за слободу; и ми имамо јуначку прошлост и Косово. Свега ме обузе народни понос и сујета да осветлам образ свога рода и јурнем пред судницу, па викнем:

— Шта хвалите вашег Леара?... Ви још нисте ни видели јунаке! Да видите шта је српска, витешка крв. Ударајте десет жигова, а не само два!

Чиновник у белом оделу принесе мом челу жиг и ја се тргох... Пробудим се из сна.

Протарем чело у страху и прекрстим се, чудећи се шта све човеку не дође у сну.

— У мало ја не потамнех славу њиховог Леара, помислим и окренем се задовољно на другу страну, а би ми по мало криво што се цео сан није завршио.

1899. године.

* * *

Вођа

Браћо и другови, саслушао сам све говоре, па вас молим да и ви мене чујете. Сви нам договори и разговори не вреде, докле год смо ми у овом неплодном крају. На овој прљуши и камену није могло рађати ни кад су биле кишне године, а камо ли на оваку сушу, какву ваљада нико никад није запамтио.

Докле ћемо се ми овако састајати и напразно разговарати? Стока нам полипса без ране, а још мало па ће нам и деца скапавати од глади заједно с нама. Ми морамо изабрати други начин, бољи и паметнији. Ја мислим да је најбоље да ми оставимо овај неродни крај, па да се кренемо у бели свет тражити бољу и плоднију земљу, јер се овако не може живети —

Тако је говорио некад, на неком збору, изнемоглим гласом један од становника неког неплодног краја. Где је и кад је ово било, то се, мислим, не тиче ни вас, ни мене. Главно је да ви мени верујете, да је ово било негде и некад у неком крају, а то је доста. Оно, до душе некад сам држао, да сам целу ову ствар ја сам од некуд измислио, али, мало по мало, ослободих се те страшне заблуде и сад тврдо верујем, да је све ово, што ћу сад причати, било и морало бити негде и некад, и да ја то никад и ни на који начин нисам ни могао измислити.

Слушаоци, бледа, испијена лица, тупа, мутна, готово бесвесна погледа, са рукама под појасом, као да оживеше на ове мудре речи. Сваки је већ себе замишљао у каквом чаробном, рајском пределу, где се мучан и трудан рад плаћа обилном жетвом.

— Тако је, тако је !... зашушташе изнемогли гласови са свију страна.

— Је ли б..л..и..з..у..? чу се развучен шапат из једног угла.

— Браћо ! — отпоче опет један говорити мало јачим гласом — ми морамо одмах послушати овај предлог, јер овако се више не може. Радили смо и мучили смо се, па све узалуд. Одвајали смо и од уста својих те сејали, али наиђу бујице па снесу и семе и земљу са врлети и остане го камен. Хоћемо ли ми вечито овде остати и радити од јутра до мрака, па опет бити и гладни и жедни и голи и боси?.. Морамо поћи и потражити бољу, плоднију земљу, где ће нам се мучан труд награђивати богатим плодом.

— Да пођемо, одмах да пођемо, јер се овде живети не може — зашушта шапат, и маса пође некуд, не мислећи куда.

— Станите, браћо, куда ћете? — опет ће онај први говорник. — Морамо ићи, али се тако не може. Ми морамо знати куда идемо, иначе можемо пропасти горе, место да се спасемо. Ја предлажем да изаберемо вођу, кога сви морамо слушати и који ће нас водити правим, најбољим и најпречим путем.

— Да изберемо, одмах да изберемо!... чу се са свију страна.

Сад тек настаде препирка, прави хаос. Сваки говори и нико никог нити слуша, нити може чути. Затим се почеше одвајати у групице; свака шушка нешто за се; па и групице прскоше и узеше се за руке све два и два, те један другом говори и доказује, вуче један другог за рукаве и меће руку на уста. Опет се састану сви, и опет сви говоре.

— Браћо! — истаче се од једном један јачи глас и надмаши остале промукле, тупе гласове — ми овако не можемо ништа учинити. Сви говоримо и нико никог не слуша. Бирамо вођу! па кога би то између нас и могли изабрати. Ко је између нас путовао да зна путове. Ми се сви добро знамо, и ја први не бих се смео са својом децом поверити ни једноме овде на овом збору. Него кажите ви мени који познаје онога путника тамо, што још од јутрос седи у хладу крај пута?..

Настаде тишина, сви се окретоше непознатоме и узеше га мерити од главе до пета.

Човек онај, средњих година, мрка лица, које се готово и не види од дуге косе и браде, седи, ћути као и дотле и некако замишљено лупка дебелим штапом по земљи.

— Јуче сам ја видео овога истог човека са једним дечком. Ухватили се за руке и иду улицом. Синоћ онај дечко отишао некуд кроза село, а овај сам остао.

— Остави, брате, те ситнице и лудорије, да не губимо времена. Ко је, да је, он је путник из далека, чим га нико од нас не зна, те сигурно зна добро најпречи и најбољи пут да нас поведе. Како га ја ценим, изгледа, да је врло паметан човек, јер непрестано ћути и мисли. Други би се брзоплет већ десет пута до сад умешао међу нас, или почео ма с ким разговор, а он толико времена седи сам самцит и само ћути.

— Дабогме, ћути човек и мисли нешто. То не може бити друге, него је врло паметан — закључише и остали — па узеше опет загледати странца и сваки на њему и његову изгледу откри по неку сјајну особину, по неки доказ његове необично јаке памети.

Не проведе се много разговора и сви се сагласише да би најбоље било да умоле овог путника, кога им је, како веле сам Бог послао, да их поведе у свет, да траже бољи крај и плоднију земљу, да им буде вођ, а они да га безусловно слушају и покоравају му се.

Изабраше из своје средине десеторицу, који ће отићи странцу, те му изнети побуде збора и своје бедне прилике и умолити га да се прими за вођа.

Отидоше она десеторица, поклонише се смерно пред мудрим странцем и један од њих узе говорити о неплодном земљишту њихова краја, о сушним годинама, о бедном стању у коме се налазе, и заврши овако:

— То нас нагони да оставимо свој крај и своје куће, па да пођемо у свет тражити бољи завичај. И баш сад, када падосмо на тако срећну мисао, као да се и Бог смилова на нас, те нам посла тебе, мудри и врли странче, да нас поведеш и спасеш беде. Ми те у име свих становника молимо да нам будеш вођ, па куд год ти, ми за тобом. Ти знаш путове, ти си свакако и рођен у срећнијем и бољем завичају. Ми ћемо те слушати и покоравати се свакој наредби твојој. Хоћеш ли мудри странче, пристати да спасеш толике душе од пропасти, хоћеш ли нам бити вођа?

Мудри странац за све време тог дирљивог говора не подиже ни главу. Остаде до краја у истом положају како га и затекоше: оборио главу, намрштен, ћути, лупка батином по земљи и — мисли. Кад се говор заврши, он, не мењајући положај, кратко и ладно процеди кроза зубе:

— Хоћу.

— Можемо ли дакле поћи с тобом тражити бољи крај?

— Можете! — продужи мудри странац не дижући главе.

Сад настаде одушевљење и изјаве захвалности, али на то мудрац не рече ни речи.

Саопштише збору срећан успех, додајући како тек сад виде каква велика памет лежи у том човеку.

— Није се ни макао с места, нити главе подиже бар да види ко му говори. Само ћути и мисли; на све наше говоре и захвалности свега је две речи проговорио.

— Прави мудрац!.. Ретка памет! — повикаше весело са свију страна, тврдећи како га је сам Бог као анђела с неба послао да их спасе. Сваки бејаше тврдо уверен у успех поред таквог вође, да га ништа на свету не би могло разуверити.

И тако на збору би сад утврђено да се крену још сутра зором.

*

Сутра дан се искупи све што имаше одважности да пође на далеки пут. Више од две стотине породица дође на уречено место, а мало их је још и остало да чувају старо огњиште.

Тужно је погледати ту масу бедног становништва, које љута невоља нагони, да напусти крај, у коме су се родили и у коме су гробови предака њихових. Лица њихова коштуњава, изнемогла, сунцем опаљена, патња је дугим низом мучних година остављала трага на њима и изразу дала слику беде и горког очајања. Али се у овом тренутку у њиховим очима огледаше први зрачак наде, али и туге за завичајем. По неком старцу се слила суза низ смежурано лице, уздише очајно, врти главом с пуно неке слутње, и радије би остао да причека још који дан, па да и он остави кости у том кршу, него ли да тражи бољи завичај; многе од жена гласно наричу и опраштају се са умрлима, којима гробове остављају; људи се отимају да се и сами не би разнежили и вичу: „Добро, хоћете ли да и даље гладујемо у овом проклетом крају и да живимо по овим уџерицама?“ А и они би сами чисто хтели да цео тај проклети крај и оне бедне кућице понесу, да се може како, собом.

Граја и галама као у свакој маси. Узнемирени и људи и жене, а и деца, што их мајке носе на леђима, у љуљкама, ударила у цику; узнемирила се некако чак и стока. Стоке мало и имају, али тек ту је по нека кравица, по неко мршаво, чупаво кљусе с великом главом и дебелим ногама, на кога су натоварили вазда неких поњава, торба, или по две вреће преко самара, па се сирото поводи под теретом, а опет се држи у сили, па зарже по кашто; неки опет натоварили магаре; дечурлија вуку псе о ланцима. Ту је, дакле, разговор, вика, псовка, кукњава, плач, лавеж, рзање, па чак је и један магарац два три пут њакнуо, али вођа ни речи да проговори, као да га се цела та маса и врева ништа не тиче. Прави мудрац!

Он једнако седи оборене главе, ћути и мисли и ако тек пљуцне по кат-кад, то му је све. Али му је баш због таквог држања популарност нарасла тако, да је сваки био у стању скочити, што кажу, за њим и у ватру и у воду. Међу многима могао се чути од прилике овакав разговор:

— Море срећни смо те наиђосмо на овака човека, а да смо без њега пошли, не дао Бог, зло и наопако, пропали бисмо. То је памет, мој брате! Само ћути, речи још није проговорио! — рећи ће један, па погледа са страхопоштовањем и поносом у вођу.

— Шта има да говори? Ко говори тај мало што мисли. Мудар човек, разуме се, па само ћути и нешто мисли!... додаде други па и он са страхопоштовањем погледа вођу.

— Па оно није ни лако водити оволики свет! И мора да мисли, кад је примио на себе толику дужност, опет ће први.

*

Дође време поласку. Чекали су мало не би ли се још ко присетио да пође с њима, али, како никог не беше није се могло даље оклевати.

— Хоћемо ли се кренути? — питају вођу.

Он устаде без речи.

Уз вођу се одмах груписаше најодважнији људи, да му се нађу у несрећну случају, и да га чувају, да му се не би десила каква опасност.

Вођа својски намрштен, оборене главе, коракну неколико пута, машући достојанствено штапом испред себе, а маса крете за њим и викну неколико пута: „Живео!“ Вођа коракну још неколико корака и удари у плот од општинске зграде. Ту, наравно, стаде он, стаде маса. Вођ се измаче мало и лупи два, три пут штапом по плоту.

— Шта ћемо? питају.

Он ћути.

— Шта: шта ћемо? Обаљуј плот! То ћемо! Видиш да човек даје штапом знак шта треба радити, викнуше они што су уз вођу.

— Ено врата, ено врата! вичу деца и показују врата, која су остала на противној страни.

— Пссст, мир децо!

— Будите Бог с нама, шта се чини! крсте се неке жене.

— Ни речи, он зна шта треба. Обаљујмо плот!

За тили часак пуче плот, као да га није ни било.

Прођоше.

Нису макли ни сто корака, а вођа западе у неки велики трњак и застаде. С муком се ишчупа натраг и узе штапом ударати то лево, то десно. Стоје сви.

— Па шта је сад опет? вичу они позади.

— Да се пробија трњак, викнуше опет они уз вођа.

— Ево пута иза трњака! Ево пута иза трњака! — вичу деца, па и многи људи из позадине.

— Ето пута, ето пута! — ругају се гневно они уз вођа — а ко ли зна куд он води, слепци једни? Не могу сви заповедати. Он зна куд је боље и пречe! Проваљујмо трњак!

Навалише проваљивати.

— А јаој! завапи по неко, коме се забије трн у руку, или га шине оструга по лицу.

— Нема, брајко, ништа без муке. Ваља се и промучити, ако мислимо успети, одговарају на то најодважнији.

Пробише после многих напора трњак и пођоше даље.

Ишли су неко кратко време и наиђоше на неке врљике.

Обалише и њих, па пођоше даље.

*

Мало су прешли тога дана, јер су још неколико мањих, сличних препона морали савлађивати, а уз мршаву храну, јер неко је понео сува хлеба и нешто мало смока уз леб, по неко само леба да бар овда, онда залаже глад, а по неки ни леба није имао. Дао Бог још летње време, те се бар где-где нађе која воћка.

Први дан, тако, пређоше мало, а осећаху много умора Опасности велике не указаше се, па и несрећних случајева не беше. Наравно, да се при тако великом предузећу ово мора рачунати у ситнице: једну жену ошинуо трн по левом оку, те је привила влажну крпу, једно дете ударила врљика преко ножице па рамље и јауче; један старац се саплео на отругу, пао и угануо ногу, превили су му туцан црни лук, а он јуначки трпи бол и иде даље одважно за вођом ослањајући се на штап (многи су, до душе, говорили да чича лаже како је угануо ногу, већ се само претвара, јер је рад да се врати натраг); најзад мало ко да нема трн у руци, или да није огребан по лицу. Људи јуначки трпе, жене проклињу час кад су пошле, а деца, као деца, наравно, плачу, јер не појме како ће се богато наградити та мука и бол.

На превелику срећу и радост свију, вођи се ништа није десило. Оно, ако ’ћемо право, њега највише и чувају, али тек, тек — има човек и среће.

На првом конаку се помолише и захвалише Богу што су први дан срећно путовали и што им се вођи није никако, па и најмање зло догодило. За тим ће узети реч један из оне групе најодважнијих. Преко лица му стоји мазница од оструге, али се он на то не освrће :

— Браћо ! — поче он — ево смо хвала Богу већ један дан превалили срећно. Пут није лак, али морамо савладати јуначки све препоне, кад знамо, да нас овај мучни пут води срећи нашој. Нека нам Бог милостиви сачува вођу од свака зла, да би нас и даље овако успешно водио . . .

— Сутра ћу изгубити, ако је тако, и ово друго око ! . . . прогунђа љутито она жена.

— А јаој нога ! — продера се чича, ослобођен том примедбом женином.

Деца већ стално кењкају и плачу и једва их мајке утишавају, да би се чуле речи говорникове.

— Јест изгубићеш друго око — плану говорник — па нека оба изгубиш. Ништа то није да једна жена изгуби очи за овако велику ствар. То је срамота. Мислиш ли на добро и срећу своје деце? Нека половина нас пропадне за ову ствар, па ништа. Чудна ми чуда једно око, Шта ће ти очи, кад има ко за нас гледа и води нас срећи? Ваљда ћемо због твога ока и чичине ноге напустити ово племенито предузеће.

— Лаже чича ! Лаже чича, претвара се само да се врати ! — чуше се гласови са свију страна.

— Коме се браћо не иде — опет ће говорник — нека се врати, а не да кука и буни друге људе. Што се мене тиче, ја ћу за овим мудрим вођом ићи док ме траје.

— Сви ћемо, сви за њим, док нас траје.

Вођ је ћутао.

Људи га опет узеше загледати и шапутати:

— Само ћути и мисли !

— Мудар човек !

— Гле како је њему чело !

— И намрштен једнако.

— Озбиљан !

— Куражан је, види се по свему.

— Куражан, мани га: плот, врљике, трњаке, све то скрши. Само тек намрштен онако лупи штапом и не говори ништа, а ти онда гледај шта ћеш,

*

Тако прође први дан, а са истим успехом прође још неколико дана. Ништа од веће важности, саме ситније препоне: стропоштају се у ендек, у јаругу, ударе на врзину, на оструг, на боцу, сломије по неколико њих ногу, или руку, разбије понеко главу, али се све те муке подносе. Неки су старци пропали, али су стари и били. „Помрли би, да су и у кући седели, а камо ли на путу!“ рекао је онај говорник, те охрабрио свет да иде даље. Неколико мање деце од године-две дана пропало је, али стегли су срце родитељи, јер тако је Бог хтео, а и жалост је мања што су деца мања. „То је мања жалост, а не дао Бог да родитељи дочекају да губе децу, кад приспеју за удају и женидбу. Кад је тако суђено, боље што пре, јер мање и жалости!“ тешио је опет онај говорник Многи рамљу и гегају, неки завили мараме преко главе и ладне облоге метули на чворуге, неки носе руку о марами: сви се подрпали и поцепали, па им висе дроњци с одела, али ипак се иде срећно даље и даље. Све би то лакше подносили, али их је и глад често мучила. Али, напред се мора.

Једног дана се деси нешто важније.

Вођа иде напред, уз њега најоважнији (мање двојице. За њих се не зна где су. Опште је мишљење да су издали и побегли. Једном је приликом онај говорник и говорио о њиховом срамном издајству. Мало их је који држе да су пропали у путу, али ћуте и мишљење не казују, да се свет не плаши), па онда редом остали. Наједаред се указа грдно велика и дубока каменита јаруга — прави амбис. Обала тако стрма, да се није смело ни корачити напред. И одважни застадоше и погледаше вођу. Он, оборене главе намрштен и замишљен ћути и одважно корача напред, лупкајући штапом пред собом то лево, то десно по свом познатом обичају, а то га је, како многи веле, правило још достојанственијим. Никога он не погледа, ништа не рече, на његовом лицу никакве промене, ни трага од страха. Све ближе амбису. Чак и они најхрабрији од најхрабријих дошли у лицу бледи као крпа, а нико не сме ни речи да примети паметном, оштром и одважном вођи. Још два корака, па је вођа до амбиса. У смртном страху, разрогачених очију, стукоше сви, а најодважнији таман да задрже вођа, па макар се огрешили о дисциплину, а он у том коракну један пут, други пут, и стрмакну у јаругу.

Настаде забуна, кукњава, граја, овлада страх. Неки чак почеше бежати.

— Станите, куда сте нагли, браћо! Зар се тако држи задата реч. Ми морамо напред за овим мудрим човеком, јер он зна шта ради; није ваљда луд да себе упропасти. Напред за њим! Ово је највећа, али можда и последња опасност и препона. Ко зна да још ту иза те јаруге није каква дивна плодна земља, коју је Бог нама наменио. Напред само, јер без жртава нема ничега! — Тако изговори онај говорник и коракну два корака напред, те га нестаде у јарузи. За њим они најодважнији, а за овима јурнуше сви.

Кукњава, стењање, котрљање, јечање по стрмој обали оне грдне рупчаге. Би се заклео човек да нико жив, а камо ли здрав и читав, изићи не може из тог амбиса. Али тврд је човечији живот. Вођа је имао ретку срећу, те се при паду задржао, као и увек, на неком џбуну, те се није повредио, а успео је да се полако искобеља и изиђе на обалу.

Док се доле разлегаше кукњава и лелек, или се чујаше потмуло стењање, он сеђаше непомичан. Ћути само и мисли. Неки доле угрувани и расрђени почеше га и псовати, али се он ни на то не осврташе.

Који су се срећније скотрљали и зауставили се где на џбун, или дрво, почеше с муком излазити из јаруге. Неко сломио ногу, неко руку, неко разбио главу, па га крв залила по лицу. Како ко, тек нико читав сем вође. Гледају вођу мрко, попреко и стењу од бола, а он ни главе да дигне. Ћути и мисли као сваки мудрац!

*

Прошло је још времена. Број путника све мањи и мањи Сваки дан однесе по неког; неки су напуштали такав пут и враћали се натраг.

Од великог броја путника заостаде још двестак. Свакоме се очајање и сумња огледа на мршаву, изнемоглу лицу од напора и глади, али нико ништа више не говори. Ћуте као и вођа, и иду. Чак и онај ватрени говорник маје очајно главом. Тежак је то пут био.

Из дана у дан се и од ових поче број смањивати и остаде десетак друга. Лица још очајнија, а целим путем се, место разговора, чује кукање и јечање.

Сад више беху наказе него људи. Иду на штакама, обесили руке о мараме, што су везане око врата. На глави сила од превоја, облога, тифтика.

И ако би баш и хтели приносити нове жртве, нису могли, јер на телу готово и не беше места за нове ране и убој.

Изгубили су већ и веру и надање и они најодважнији и најчвршћи, али иду ипак даље, то јест мичу се на неки начин са тешким напорима уз кукање и стењање од бола. Па и шта би кад се натраг не може. Зар толике жртве, па сад напустити пут?!

*

Сумрачило се. Гегају тако на штакама док тек погледаше, а вође нема пред њима. Још по један корак, па сви опет у јаругу.

— А јаој нога! . . . А јаој, мајко моја, рука!... А јаој! разлеже се кукњава, а затим само кркљање, јечање и стењање. Један је потмуо глас псовао чак и дичног вођу, па умуче.

*

Кад се свануло, а вођа седи онако исто као и онога дана, кад га изабраше за вођу. На њему се не опажа никакве промене.

Из јаруге избауља онај говорник, а за њим још двојица. Обазреше се око себе онако нагрђени и крвави, да виде колико их је остало, али само је још њих тројица. Смртни страх и очајање испуни њихову душу. Предео непознат, брдовит, го камен, а пута нигде. Још пре два дана су прешли преко пута и оставили га. Вођа је тако водио.

Помислише на толике другове и пријатеље, на толику родбину, која пропаде у том чудотворном путу, па их обузе туга јача од бола у осакаћеним удовима. Гледаху рођеним очима својим рођену пропаст.

Онај говорник приђе вођи и поче говорити изнемоглим устрепталим гласом, пуним бола, очајања и горчине:

— Куда ћемо ?

Вођа ћути.

— Куда нас водиш и где си нас довео. Ми се теби поверисмо заједно са својим породицама, и пођосмо за тобом оставивши куће своје и гробове наших предака, не би ли се спасли пропасти у оном неплодном крају, а ти нас горе упропасти. Две стотине породица поведосмо за тобом, а сада преброј колико нас је још остало.

— Па зар нисте сви на броју? — процеди вођа не дижући главе.

— Како то питаш? Дигни главу, погледај преброј колико нас остаде на овом несречном путу. Погледај какви смо и ми што остадосмо. Боље да нисмо ни остали него да-смо овакве наказе.

— Не могу да погледам!...

— Зашто?!

— Слеп сам!

Настаде тајац.

— Јеси ли у путу вид изгубио?

— Ја сам се и родио слеп.

Она тројица оборише очајно главе.

Јесењи ветар страовито учи планином и носи увело лишће; по брдима се повила магла, а кроз хладан, влажан ваздух шуште гавранова крила и разлеже се злослуто гракташе. Сунце сакривено облацима, који се котрљају и јуре журно некуд даље, даље.

Она се тројица згледаше у смртном страху.

— Куда ћемо сад? — процеди један гробним гласом.

— Не знамо!

Београд, 1901. год.

UNIV. OF CALIFORNIA

UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY

GENERAL LIBRARY - U.C. BERKELEY
B000912420